

союзников. После этого соглашения начался быстрый приток иностранных инвестиций и в другие сферы экономики Азербайджана.

В Азербайджане достигнуто преобразование нефтяных доходов в человеческий капитал. 14 сентября 2017 года в Центре Гейдара Алиева было подписано скорректированное и переработанное соглашение о разделе добычи по разработке блока месторождений "Азери-Чираг-Гюнешли" (АЧГ). Другими словами, срок "контракта века" продлен до 2050 года.

THE CONTRACT OF THE CENTURY IS A MODEL OF PROGRESS IN THE INTEGRATION OF INTERNATIONAL AUTHORITY OF AZERBAIJAN IN THE WORLD

Gasimova Turkan Ilgar

Summary

This international oil project, which went down in history as the "contract of the century", had an exceptional importance in preserving and strengthening the state independence of Azerbaijan. The "contract of the century" created the basis for the implementation of other major projects in Azerbaijan. With the implementation of these projects, Azerbaijan has found more reliable political and economic partners and allies in the world. After this agreement, a rapid flow of foreign investments to other sectors of the Azerbaijani economy began.

The transformation of oil revenues into human capital has been achieved in Azerbaijan. On September 14, 2017, an amended and revised production sharing agreement (PSA) on the development of the "Azeri-Chirag-Guneshli" (ACG) field block was signed at the Heydar Aliyev Center. In other words, the term of the "contract of the century" was extended until 2050.

Rəyçi: dosent əvəzi Aynur Hüseynova

Bakı Dövlət Universiteti "Qafqaz xalqları tarixi" kafedrasının 26 may 2022-ci il tarixli iclasın 09 sayılı protokolu

Daxil olduğu tarix 208 iyun 2022-ci il

UOT:902.

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ GÖRANBOY VƏ SAMUX RAYONLARI ƏRAZİSİNDƏKİ ARXEOLÖJİ ABİDƏLƏRDƏ APARILAN TƏDQİQATLAR HAQQINDA

Quliyev Şəhriyar Nizami oğlu

Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə: Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra tarixin müxtəlif mərhələləri üzrə olduğu kimi orta əsrlər dövrü abidələrinin tədqiqi intensiv forma almışdır. Orta əsrlər dövrünün məhsulu olan tarixi-arxeoloji abidələrin ölkənin müxtəlif bölgələri üzrə tədqiqi arxeoloji qazıntıların genişləndirilməsi sahəsində görülən işlər, yeni şəhər və kənd tipli yaşayış yerlərinin, qala və istehkamların, orta əsr qəbir abidələri və türbələrin, məbəd və məscidlərin öyrənilməsi sahəsində bir sıra yeniliklərin üzə çıxmasına imkan vermişdir. Antik dövrdə olduğu

kimi orta əsrlərdə də yaşayış məskənləri əlverişli təbii-coğrafi mühitdə, flora və faunası zəngin olan ərazilərdə, şirin su qaynaqları bolluq təşkil edən bölgələrdə salınırdı.

Müstəqillik illərində Goranboy və Samux rayonlarındakı orta əsr arxeoloji abidələrində aparılan tədqiqatlarda kənd tipli yaşayış yerləri çoxluq təşkil edir. Qarağantəpə, Saxsılıtpə, Hasanlıtpə, Fərməştəpə və Tompatəpə belə məskənlərdəndi.

Açar sözlər: antik dövr, orta əsr, mədəni təbəqə, dulus, kirəmit, türbə

Ключевые слова: античный период, средневековье, культурный слой, археология, керамика, керамика, гробница

Key words: antique period, medieval, cultural layer, archaeology, pottery, ceramic, tomb

Azərbaycan arxeologiyasının əhəmiyyətli tədqiqat obyektlərindən olan orta əsr dövrü abidələrinin öyrənilməsi öz aktuallığı ilə seçilir. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra da tarixin müxtəlif mərhələləri üzrə olduğu kimi orta əsrlər dövrü abidələrinin tədqiqi də intensiv forma almışdır.

Feodalizm dövrünün məhsulu olan orta əsr tarixi-arxeoloji abidələrinin ölkənin müxtəlif bölgələri üzrə tədqiqi, arxeoloji qazıntıların genişlənməsi sahəsində görülən işlər yeni şəhər və kəndtipli yaşayış yerlərinin, qala və istehkamların, orta əsr qəbir abidələri və türbələrin, məbəd və məscidlərin öyrənilməsi sahəsində bir sıra yeniliklərin üzə çıxmasına imkan vermişdir. 1991-ci ildə Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyini əldə etməsi və 1993-cü ildə Ulu Öndər H.Əliyevin göstərişi ilə Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun yaradılması milli mədəni irsimizin tədqiqi sahəsində yeni imkanlar açdı. Azərbaycanın bütün bölgələrində müxtəlif dövrlər üzrə arxeoloji tədqiqat işləri aparən arxeoloji ekspedisiyaların sayı və onların fəaliyyətinə Dövlət dəstəyi artırıldı. Azərbaycanın bir sıra Beynəlxalq layihələrdə iştirakı və bununla əlaqədar üzə çıxarılan arxeoloji abidələrin tədqiqinin sürətləndirilməsi bu sahədə yeni imkanlar açdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru Kəməri boyunca yerləşən, eləcə də Respublikamızın iri şəhərlərində əhalinin içməli suya olan tələbatının yaxşılaşdırılması, yeni yolların çəkilişi ilə əlaqədar onlarla orta əsr abidələri üzə çıxarıldı və onlarda arxeoloji tədqiqatlar aparıldı. İlk orta əsr qəbir abidələrinin tədqiqi, İslam dövrü türbələrinin, ziyarətgah və pirlərin elmi tədqiqata cəlb olunması orta əsr arxeologiyasının mühüm məsələlərindəndir.

Arxeoloji qazıntılar zamanı yaşayış yerləri və qəbir abidələrindən, dini xüsusiyyətli tikililərdən əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinin təhlili orta əsrlərdə şəhər və kənd əhalisinin məşguliyyətinin oxşar və fərqli cəhədlərinin tədqiqi baxımından təqdirəlayiqdir.

Antik dövrdə olduğu kimi orta əsrlərdə də yaşayış məskənləri əlverişli təbii coğrafi mühitdə-flora və faunası zəngin olan ərazilərdə şirin su qaynaqları bolluq təşkil edən bölgələrdə salınırdı. Təsədüfi deyildi ki, qədim sivilizasiyaların yarandığı ərazilər bu keyfiyyətlərin hamısına malik idi. Cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq təsərrüfat sahələrinin-əkinçiliyin, maldarlığın və sənətkarlığın tələbləri insanları məskunlaşdığı yerlərdə daim yaşamağa məcbur edirdi.

İctimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi yaşayış məntəqələrinin keyfiyyət baxımından dəyişməsinə səbəb olurdu. Məskunlaşma formaları istehsalın inkişaf səviyyəsi ilə müəyyənləşirdi. Cəmiyyətin tərəqqisi ilə əlaqədar yaşayış yerlərinin müxtəlif tip və formaları meydana gəlirdi. Kənd tipli yaşayış yerlərinin meydana gəlməsi bilavasitə əkinçiliyin və maldarlığın yaranıb inkişaf etməsinin nəticəsi idi. Orta əsrlərin ən geniş yayılmış yaşayış məntəqələri növlərindən olan kənd tipli yaşayış yerlərinin başlıca tipləri Azərbaycanda yol

kənarı, düzənlik, çay kənarı, şəhər ətrafı, dağlıq, yamac və yarımymac ərazilərdə olmuşdur. Kənd tipli yaşayış yerləri mədəni təbəqənin müdafiə sisteminin, iqtisadi əlaqələrin zəifliyi və s. xüsusiyyətləri ilə seçilir. Belə yaşayış yerləri arasında Gəncəbasardakı Qarağantəpə abidəsi fərqli xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb etsə də, özündə həmdövr abidələrinin müəyyən xüsusiyyətlərini cəmləşdirir.

2001-2002-ci illərdə bu yaşayış yerində 5x5 metr ölçüdə kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Yaşayış yerinin uzunluğunun şərqdən qərbə doğru təxminən 150 metr, eninin isə şimal-cənub istiqamətində 110-120 metr olub, sahəsinin 4,8 hektar olduğu müəyyənəşdirilmişdir. Abidə ətraf ərazilərdən 3-5 metr yüksəklikdə yerləşməsinə, sahəsinə və quruluşuna görə Samux rayonunda yerləşən digər orta əsr yaşayış yerlərindən fərqlənsə də, arxeoloji qazıntı işləri zamanı yaşayış yerindən əldə edilmiş dulus, metal, sümük, daş məmulatları və onların çıxışları abidədə yaşayışın İlk Orta əsrlər dövründən başladığını söyləməyə əsas vermişdir.

Qarağantəpə yaşayış yerinin arxeoloji tapıntıları içərisində gil məmulatı əsas yer tutmuşdur. Qazıntılar zamanı toplanılan gil məmulatı nümunələrinin əsas qisminin fraqmentlərdən ibarət olması onların formalarının müəyyənəşdirilmə-sində çətinliklər yaradır. Abidənin yerləşdiyi ərazidə uzun müddət yaşayışın davam etməsi mədəni təbəqələrin ardıcılıqla izlənməsinə şərait yaratmışdır. Mədəni təbəqələrdən əldə edilmiş gil məmulatına əsasən stratigrafiya dəlilləri də müəyyənəşdirilmişdir.

Qazıntı zamanı toplanılan maddi-mədəniyyət nümunələri içərisində şüşə, metal və daş əşyalara çox nadir hallarda rast gəlinmişdir. Tapıntıların böyük əksəriyyətini bütöv və fraqmentlər halında olan müxtəlif təyinatlı gil məmulatları təşkil etmişdir. Mədəni təbəqənin üst qatlarında xeyli miqdarda bişmiş kərpic və kərəmit qırıqları da aşkarlanmışdır.

Qarağantəpədə aparılan arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, abidə çoxtəbəqəli yaşayış yerinin qalıqlarıdır. Onun Orta əsrlər dövrünə aid olan iki üst mədəni təbəqəsinin qalınlığı 2,3 metrdir. İlk mədəni təbəqə III-VIII, ikinci mədəni təbəqə isə IX-XIII əsrləri əhatə edir. Yaşayış yerindən əldə edilən materiallar içərisində iri və orta həcmli təsərrüfat küpləri, qazan tipli qablar, kül qabı, çəki daşları və s. də vardır [2; 3; 4; 5].

2003-cü ildə aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində Saxsılı təpə yaşayış yerinin Kürəkçay qalasının yaxınlığında, Kürəkçayın sahilində, Gəncə yaxınlığındakı Qarasuçu kəndinin ərazisində yerləşdiyi, onun şərqdən və cənub-şərqdən mövcud su anbarı ilə, qalan hissələrdən isə alçaq təpəliklərlə əhatə olunduğu qeyd edilmişdir. Arxeoloji tədqiqatlar zamanı yaşayış yerinin uzunluğunun şərqdən qərbə doğru təxminən 200 metr, eninin şimal-cənub istiqamətində 120-130 metr olub, sahəsi 2,6 hektar olmaqla ətraf ərazilərdən 4-8 metr yüksəklikdə yerləşdiyi qənaətinə gəlməmişdir. Saxsılıtəpə yaşayış yeri Gəncə və onun ətrafında yerləşən digər İlk Orta əsr yaşayış yerlərindən fərqlənsə də, arxeoloji qazıntı işləri zamanı buradan əldə edilən dulus, sümük, metal, daş məmulatları və onların çıxışları abidənin I Kürəkçay qalası ilə həmdövr olduğunu sübut edir. Yaşayış yerinin şərq divarı yaxınlığında aparılan qazıntı işləri isə onun müdafiə divarlarının I Kürəkçay qalasının istehkamlarına oxşar formada qurulduğunu təsdiqləmişdir.

Saxsılıtəpə yaşayış yerində aparılan arxeoloji qazıntılar burada ümumi qalınlığı 2,8 metr olan iki mədəni təbəqənin olduğunu göstərmişdir. Birinci mədəni təbəqə III-VIII əsrləri, ikinci mədəni təbəqə isə birinci mədəni təbəqənin xarabalıqları üzərində yerləşməklə VIII-XIII əsrləri əhatə edir [2:5].

Hasanlıtəpə yaşayış yeri quruluşuna görə Saxsılıtəpədən fərqlənir. Saxsılıtəpə, Kürəkçay, Hasanlıtəpə isə Tərtər çayından çəkilmiş arxın kənarında və strateji cəhətdən daha əlverişli mövqedə yerləşir. Hasanlıtəpə yaşayış yeri üç tərəfdən Goranboy rayonundakı Qızılhacılı kəndinin yaşayış evləri, şimaldan isə otlaq sahəsi ilə əhatə olunmuşdur. Onun sahəsinin 3,3 hektar olub, uzunluğunun şimal-cənub istiqamətində 500 metr, eninin isə şərqdən qərbə doğru 65 metr olduğu dəqiqləşdirilmişdir. Hasanlıtəpə yaşayış yerinin ətrafında müdafiə məqsədli xəndəyin çəkildiyi müşaidə edilmişdir. Hasanlıtəpədə aparılan kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntılar zamanı yaşayış binaları qalıqları, dulus, metal məmulatları və bəzək əşyaları tapılmışdır. İri təsərrüfat küpləri, bəzən formalı qablar, bəzək əşyaları içərisində isə qolbaqlar və muncuqlar tapılan materiallar içərisində üstünlük təşkil edir. Stratiqrafiya dəlillərinin və toplanan maddi mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsi ayrı-ayrı mədəni təbəqələrin və bütün yaşayış yerinin III-XIII əsrlərə aid olduğunu söyləməyə əsas vermişdir. [2:5].

Müstəqillik illərində tədqiq olunan kənd tipli yaşayış yerləri sırasında Goranboy rayonundakı **Fərməştəpə** abidəsi xüsusi yer tutur. Hər tərəfdən boz, istifadəsiz torpaq sahələri ilə əhatə olunmuş **Fərməştəpə yaşayış yeri** ətraf ərazilərdən təxminən üç-dörd metr hündürlükdədir. Yaşayış yerinin eninin 110 metr, uzunluğunun şimal-cənub istiqamətində 220 metr olub, sahəsinin 2,4 hektardan çox olduğu və onun başlanğıcının Murov yüksəkliklərindən götürən Qara çaydan çəkilən qolun kənarında yerləşdiyi qeyd edilmişdir. 1992-ci ildə Fərməştəpə yaşayış yerində aparılan arxeoloji qazıntı işləri zamanı xeyli miqdarda osteoloji və ixtoloji qalıqlar və bir təsərrüfat quyusu aşkar edilmişdir. Fərməştəpə yaşayış yerinin ümumi qalınlığı 3,1 metr olan üç mədəni təbəqəsi vardır. Yaşayış yerinin ən qədim dövrə aid mədəni təbəqəsi 1,2 metr qalınlığında olub, b.e.ə. I və eramızın II əsrlərinə aiddir. İkinci mədəni təbəqə 3,4 metr qalınlığında olub, III-VIII əsrləri əhatə edir. Üst mədəni təbəqə qatının nazikliyi ərazinin müxtəlif vaxtlarda dağıntılara və təbii fəlakətlərə məruz qalması ilə əlaqələndirilməlidir. Yaşayış yerindən əldə edilən materiallar içərisində süddan biçimli qablar üstünlük təşkil edir [2:5]. Fərməştəpə yaşayış yeri ilə eyni quruluşda olan abidələrdən biri də Tompatəpə yaşayış yeridir.

Tompatəpə yaşayış yeri Goranboy rayonunun Qarqucaq kəndinin 1,5 km. şimal-şərqində, Qara çayın sol sahilində, iri təpə üzərində yerləşir. Yaşayış yeri şimal-şərqdən «Aralıq dərəsi» adlanan sahə, cənubdan Beş qardaş çınarları, qərbdən Beş hektar adlanan əkin yeri və Dağdağanlı dərə ilə sərhədlənir. Üçbucaq formasında olan və şimal-şərq, cənubi-qərb istiqamətində yerləşən bu təpənin üst hissəsinin uzunluğu 490-520 metr, eni isə 25 m-dən 150 m-dək olub, ümumi sahəsi 4 hektardan çoxdur. Quruluşuna görə Fərməştəpə yaşayış yerinə oxşamır

Təpənin dağıdılmış cənub-qərb kənarı 80° altında sıldırım qayalıqdır, cənub-şərq və şimal-şərq kənarı isə yağış suları ilə tədricən yuyulma nəticəsində 30° - 40° enmişdir. Enişlik bəzi yerlərdə 50° - 60° -yə çatır. Yaşayış yerinin hündürlüyü çayın səthindən 35-40 m, ətraf ərazilərdən isə 8-12 m-dir. Hal-hazırda Qaraçay təpənin cənub-qərb yamacının ancaq 4/1 hissəsini yumaqdadır. Təpənin cənub-qərb kənarının 4/3 hissəsinin də sıldırım qayalıq olması, vaxtilə onun Qaraçay vasitəsilə yuyulub uçurulduğunu göstərir. Yaşayış yerindəki arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən materiallar içərisində saxsı məmulatı üstünlük təşkil edir [2:5].

2000-ci ildə iyul-avqust aylarında Tompatəpə yaşayış yerində arxeoloji qazıntı və kəşfiyyat işləri aparılmışdır. Mədəni təbəqələrin stratiqrafiyasını müəyyənləşdirmək məqsədilə

təpənin kəskin uçuruma doğru olan şimal-qərb hissəsində və ətraf ərazidə Arif Məmmədov tərəfindən ilk dəfə axtarış və kəşfiyyat işləri aparılmışdır [2:5].

Tədqiqat işinin nəticələrinə və ümumi araşdırmalarımıza əsasən deyə bilərik ki, İlk orta əsrlər Albaniyasının düzən, çay və yol kənarlarında olduğu kimi, dağlıq və dağətəyi ərazilərinin də bu cür məskənlər olmuşdur.

Lakin düzən ərazilərdəki ilk orta əsr kənd tipli yaşayış yerləri mədəni təbəqənin qalınlığı və maddi mədəniyyət qalıqlarının və onların çeşidlərinin çoxluğu ilə digərlərindən fərqlənir.

Tədqiqatlarımızın nəticəsinə əsasən deyə bilərik ki, ilk orta əsrlərdə maldar əhali əsasən dağlıq və dağətəyi, əkinçi və sənətkar əhali isə düzən ərazilərdə yaşamışlar.

Düzən ərazilərdəki kənd tipli yaşayış yerləri süni müdafiə sistemləri ilə qorunsa da dağlıq ərazilərdəki yaşayış məskənləri salınarkən təbii qorunma vasitələrinə üstünlük verilmişdir.

Azərbaycanın orta əsr abidələrinin içərisində qəbir tipləri xüsusi yer tutur. İlk orta əsrlərdə Albaniyada müxtəlif tip qəbirlərdən küp, katakomba, torpaq, saxsı təknə, daş qutu və s. yayılmışdır. İlk orta əsrlərdə xristian qəbirləri torpaqda dəfn etmə adətinə əsaslanırdı [8], klassik orta əsrlərdə isə az sayda xristian, xüsusi çoxluq təşkil edən müsəlman qəbirləri mövcud olmuşdur ki, onlar da torpaq qəbir tiplərindən ibarətdir [1; s.80].

Qəbir abidələrinin arxeoloji tədqiqi tarixin bütün dövrlərinin maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi nöqtəyi-nəzərindən çox mötəbər mənbədir.

Bu baxımdan Goranboy ərazisinin müstəqillik illərində arxeoloji tədqiqi zamanı qəbir abidələrinin müxtəlif tiplərinin olduğu müəyyənləşdirmişdir.

Goranboy ərazisində müstəqillik illərində arxeoloji tədqiqat işləri davam etdirilmişdir. Goranboy rayonunun Hazırəhmədli, Səfikürd, Rəhimli, Gürzalılar və Gülüstan kəndlərində orta əsrlər dövrünə aid müsəlman qəbirləri qeydə alınmışdır [7, s.44].

Dördkünc formada olan qəbirlərin dərinliyi relyefdən asılı olaraq 1,2-2,1 metr, qəbir başlığının uzunluğu 1,57 metrdən 2,61 metrədək, eni 0,9 metrdən 1 metrədəkdir. Üstü ağac tirlər, kol və torpaqla örtülən qəbirlərdə skeletlərin üzü cənub-şərqə - Məkkəyə doğrudur. Ölüləri sol böyrü üstə az bükülü uzadılmış vəziyyətdə dəfn etmişlər. Bu formada dəfn etmə Hazırəhmədli, Balakürd qəbirstanlıqlarında aparılmış tədqiqat işləri zamanı müəyyənləşdirilmişdir.

Qəbirlərdəki skeletlərin istiqamətlərinin Məkkəyə doğru olması və onların yanında heç bir avadanlığın olmaması onların müsəlman qəbirləri olduğunu göstərir. Arxeoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən bu qəbirlərin X-XI əsrlərə aid olduğu bildirilir [7, s.45].

Goranboy rayonunun Səfikürd kəndinin qəbirstanlığında qeydə alınmış torpaq qəbirlərin kənarı 24x24x4 santimetr ölçülü bişmiş kərpiclə hörülmüşdür. Bunlardan birinin uzunluğu içəridə 1,9 metr, eni 0,8 metr, dərinliyi isə 1,1 metrdir. Buradakı qəbirlərin üstü tağbənd formasında inşa edilmişdir. Qəbirlərdə skeletin üzü cənub-şərqə doğru olub, yanında heç bir əşya yoxdur. Kərpiclərin ölçüsü və uyğun yaşayış yerindən əldə edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələrinin tədqiqi qəbirlərin XII-XIII əsrlərə aid olduğunu, skeletin istiqaməti və yanında əşyanın olmaması isə müsəlman abidəsi olduğunu təsdiq edir [7, s.45].

Goranboy rayonu ərazisindəki Rəhimli qəbirstanlığından təqribən 500 metr şərqdə yerləşən Şətal şəhər qəbirstanlığında aşkarlanmış qəbir abidəsi də çox diqqət çəkicidir.

Qəbirlərin yerləşdiyi sahənin üzə olan hissəsinin eni şimal-cənub istiqamətində 25 metr, uzunluğu şərqdən-qərbə 80 metrdir. Qəbirstanlığın qalan hissəsi torpaq altında olduğu üçün həmin sahəni hesablamaq mümkün olmamışdır. Qəbir kameralarının kənarı 30x30x6 sm ölçülü

bişmiş kərpiclərdən hörülmüşdür. Müqayisəli təhlillər göstərir ki, bu tip kərpiclər Mingəçevir şəhərindəki arxeoloji qazıntı işlərindən bəllidir. Uzunluğu daxildən 2,15 metr, eni 0,55 metr, bişmiş kərpiclərdən hörülmüş tağ hissəsinin hündürlüyü 0,85 metr olan qəbirdə skeletin istiqaməti qərbdən-şərqə doğrudur. Azərbaycanın uyğun yaşayış yerlərində məlum olan eyni tip abidələrlə müqayisəli təhlilinə və qəbirlərin aid olduğu Şətəl şəhər yerində aparılan tədqiqat işlərinin nəticəsinə əsasən onların V-VI əsrlərə aid olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Qəbirlərin və onların içərisindəki skeletlərin istiqamətlərinin müxtəlifliyi və qəbir kameralarından müxtəlif maddi-mədəniyyət qalıqlarının tapılması onların xristian abidələri olduğunu göstərir [7, s.46].

Azərbaycanın orta əsr abidələri içərisində memorial tikililər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan müstəqillik illərində bu tip abidələrdə aparılan arxeoloji qazıntıların rolu əvəzsizdir. İlk orta əsrlərdə xristian məbədlərinin tikintisi, o cümlədən, dağlıq ərazilərdə həmin tikintilərin IX-XIII əsrlərdə də davam etməsi və ya əvvəlki məbədlərin bərpa olunması, klassik orta əsrlərdə məscid və mədrəsə tipli gümbəzli tikililərin İslam memarlığının inciləri kimi yayılması dövrün dünyagörüşünə uyğun şəkildə bir-birini əvəz etmişdir [1; s.59; 3; s.116].

Goranboy rayonun orta əsr memorial abidələri əsasən türbələrdən ibarətdir. Bu abidələrdə başlıca olaraq alimlər, səyyahlar, şairlər və digər görkəmli şəxsiyyətlər dəfn edilmişdir. Gəncəbasarda geniş yayılmış çoxbucaqlı türbələrin ən yaxşı nümunələri Borsunlu, Mollavələdlı, Səfikürd və Rəhimli kəndlərinin ərazisindəki qəbiristanlıqlarda yerləşir [6, s.47].

Goranboy rayonu ərazisindəki türbələrin tikintisində Arran memarlıq məktəbi xüsusiyyətləri özünü daha çox biruzə verir.

Gəncə şəhərindən 25-28 km şərqdə yerləşən Borsunlu kəndinin ərazisində yerləşən və yerli sakinlərin Zivan adlandırdığı qəbiristanlıqda yerləşən türbənin divarları qırmızı kərpiclə hörülmüş, içəridən kəc məhlulu ilə suvanmışdır. Səkkizgüşəli formada olan türbənin hər guşəsinin eni 1 metr, hündürlüyü 1,5 metrdir. Tağbənd formalı qapısının hündürlüyü isə 80 sm-dir. Təssüf ki, çox uçulub dağılmış türbənin kitabəsini oxumaq mümkün deyil.

Eyni adlı qəbiristanlıqda yerləşən və diametri 2 metr 10 santimetr olan ikinci türbə dairəvi formada tikilib və küpşəkillidir. Bir hissəsi uçmuş türbə içəridən və çöldən əhənglə suvanıb, qapısı nisbətən hündür olan bu türbə bişmiş kərpiclə hörülmüşdür.

Türbədəki qəbir sahibinin kasıb olduğu sezilir. Bu türbələr haqqında yazılı əbədiyyatda məlumata rast gəlinməsə də onların divarları yanında aparılan kəşfiyyat işləri zamanı əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələrinin qalıqları abidələri XIII-XIV əsrlərə aid etməyə imkan verir [7, s.47].

Bu ərazidə mövcud olan əksər türbələrdə olduğu kimi Rəhimli türbələri də birmərtəbəli və birxanəlidir. Bu türbələrdən dördü böyük olub, Mirzə Adıgözəl bəyin ailəsinə mənsubdur [7, s.47-48].

Mirzə Adıgözəl bəyin ailəsinə mənsub türbələr bişmiş kərpiclə hörülmüş, digər iki türbə isə çay daşından və kərpicdən hörülmüşdür. Kiçik türbələrdəki hörgü kərpiclərinin ölçüsü 23x23x4 santimetrdir.

İkinci kiçik türbə də səkkizgüşəlidir və bu guşələr arasındakı məsafə 80 sm-dir. Türbənin divarlarının qalınlığı 55 sm-dir. Daxildən çoxbucaqlıya bənzəyən türbənin qapısı uçduğundan onun hündürlüyünü müəyyənləşdirmək mümkün deyildir.

Türbələrin yaxınlığındakı yaşayış yerindən əldə edilən maddi-mədəniyyət nümunələri onların XIII-XIV əsrlərə aid olduğunu göstərir [7, s.48].

Goranboy rayonun Səfikürd qəbiristanlığında yerləşən daha bir abidə yerli sakinlər arasında “Xudu baba türbəsi” adı ilə tanınır. Arran memarlıq üslubunda inşa edilən bu türbə vaxtı ilə Səfikürd kəndində yaşayan Xudu pəhləvanının adı ilə bağlıdır. Türbənin divarlarının hündürlüyü 2,2 metr, bişmiş kərpiclə hörülmüş künbəzin hündürlüyü 2 metr, ümumi hündürlük isə 4,3 metrdir. Üstü ürək formalı olan guşələr 6 ədəddir. Türbənin qapısının hündürlüyü 1 metr, eni 50 santimetr, hər iki tərəfində olan pəncərələrin ölçüsü isə 50x35 sm–dir. İçərisi kəc məhlulu ilə süvanan türbənin inşasında tikinti materialı kimi 24x24x4 sm ölçülü kərpiclərdən istifadə edilmişdir.

Hörgüdə süd, yumurta və irəmə torpağının qarışığından istifadə edilmişdir. Türbənin yerləşdiyi ərazidən əldə edilən arxeoloji materiallar onun XIII əsrə aid olduğunu göstərir .

Goranboy rayonu ərazisindəki Mollavələdli türbəsi eyniadlı kəndin qəbiristanlığında yerləşir. Arran memarlıq üslubunda tikilən bu türbənin hündürlüyü 1,2 metr, giriş qapısının hündürlüyü isə 50 sm olmaqla kəsik dairə formasındadır. Türbənin xeyli hissəsi dağıldığından onun kitabəsi də uçurulmuşdur. Türbənin divarları yanında aparılan arxeoloji tədqiqat işləri və ümumi quruluşu onun XIII-XIV əsrlərə aid olduğunu söyləməyə əsas verir [7, s.49].

Goranboydakı qəbr abidələrinin tədqiqinin nəticələrini ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, bu abidələr V-XIII əsrlərə aiddir. Onu da qeyd edək ki, Şərqi Gəncəbasarın bütün ilk orta və orta əsr yaşayış yerlərinin uyğun qəbiristanlıqları vardır.

Ədəbiyyat

- 1.Əliyev T.V. Oğuz və ətraf ərazilər orta əsrlərdə(tarixi-arxeoloji tədqiqat) Bakı. “Elm-təhsil” 2017. 350 s.
- 2.Məmmədov A.M. Gəncə və onun ətrafının tarixi-arxeoloji tədqiqi.(ən qədim zamanlardan XIX əsrə qədər) Gəncə 2008. 387 s.
3. Məmmədov A.M. Gəncəbasarın alban dövrü xristian abidələri. Bakı: Elm. 2000 53 s.
4. Məmmədov A.M. Gəncəbasarın Nizami dövrü abidələri.//Bakı: Azərbaycanın qədim və orta əsr problemləri. Nizami Gəncəvi-850. 1992 s.89-93.
- 5.Məmmədov A.M. Gəncəbasarın orta əsr ticarət yolları haqqında.//Bakı: Azərbaycan tarixinin problemləri. Məruzələr məcmuəsi. 1992 s.89-93.
6. Məmmədov A.M. Gəncəbasar IV-XIII əsrlərdə.//TAT, Bakı: Elm. 1993 s.76-77
7. Məmmədov A.M. Qədim Gəncə. (arxeoloji tədqiqatlar əsasında)Bakı: “Təknur”2014.176 s.
- 8.Xəlilov M.C. Albaniyanın qəbir abidələri.(IV-X əsrlər) Bakı, Nafta-press. 2009. 180 s.

ОБ ИССЛЕДОВАНИЯХ, ПРОВЕДЕННЫХ В ХОДЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАСКОПОК НА ТЕРРИТОРИИ ГЕРАНБОЙСКОГО И САМУХСКОГО РАЙОНОВ ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Гулиев Шехрияр Низами

Резюме

После обретения независимости нашей республикой, как и на разных этапах истории, изучение археологических памятников средневековья приняло интенсивную форму. Изучение исторических археологических памятников в разных регионах страны, расширение археологических раскопок, изучение новых городских и сельских поселений, замков и укреплений, средневековых гробниц, храмов и мечетей выявили ряд инноваций. Как и в древности, в средние века поселения строились в благоприятной природно-

географической среде - в районах, богатых флорой и фауной, в районах с обильными ресурсами пресной воды. За годы независимости было обследовано большинство средневековых археологических памятников в Геранбойском и Самухском районах. Такими населенными пунктами являются Каргантапа, Сахислитапа, Хасанлитапа, Фармешитапа, Томпатапа.

**ABOUT RESEARCHES CARRIED OUT IN ARCHAEOLOGICAL
EXCAVATIONS IN THE AREAS OF GORANBOY AND SAMUKH REGIONS
DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE**

Guliyev Shehriyar Nizami

Summary

After the independence of our republic, as at different stages of history, the study of archeological monuments of the Middle Ages took an intensive form. The study of historical archeological monuments in different regions of the country, the expansion of archeological excavations, the study of new urban and rural settlements, castles and fortifications, medieval tombs, temples and mosques have revealed a number of innovations. As in ancient times, in the Middle Ages, settlements were built in a favorable natural geographical environment-in areas rich in flora and form, in areas with abundant freshwater resources. During the years of independence, majority of medieval archeological monuments in Goranboy and Samukh district were surveyed. Kargantapa, Sakhislitapa, Hasanlitapa, Farmeshytapa, Tompatapa are such settlements.

Rəyçi:prof. Arif Məmmədov

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu "Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası" şöbəsinin 11 aprel 2022-ci il tarixli iclasın 4 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 05 may 2022-ci il

UOT:94.

**AVROPA İTTİFAQI ÇƏRÇİVƏSİNDƏ İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNƏ
FRANSANIN MÖVQEYİ**

Qurbanova Sevinc Akif qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

sevincakifqizi@mail.ru

Xülasə: Məqalədə integrasiyanın, xüsusən də Avropa integrasiyasının mənsəyi və nəzəriyyələri araşdırılır. Avropaya integrasiya konsepsiyası üzərində ətraflı dayanılır, məqalədə çoxsaylı integrasiya mərhələlərindən keçmiş müasir vahid Avropanın yaradıcısı və ataları olan siyasi, ictimai və dövlət xadimlərinin roluna xüsusi yer ayrılır. Eyni zamanda, Fransanın Avropaya integrasiya prosesləri ilə bağlı mövqeyi öyrənilir. Fransanın integrasiya proseslərini yaşaması belədir ki, üzv dövlətlərin iqtisadi və siyasi güclərini birləşdirərək,